

## ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОНЦІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ЗАКОНИ

### LEGAL RESPONSIBILITY OF HUMAN RIGHTS DEFENDERS FOR VIOLATIONS OF HUMAN RIGHTS: INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL LAWS

Демчик Н.П., к.ю.н., доцент,  
старший викладач кафедри адміністративної діяльності

*Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Відповідно до Конституції України найвищою соціальною цінністю в державі є людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека. З урахуванням цього, саме права і свободи людини, разом із гарантіями їх забезпечення, визначають сутність та націленість діяльності держави через утворені нею правоохоронні органи. Проте, володіючи значними повноваженнями, правоохоронці часто їх перевищують, що актуалізує питання про визначення їх відповідальності за вказані дії або бездіяльність.

У статті встановлено, що протягом останніх років у системі правоохоронних органів України відбуваються докорінні зміни, покращується їх структура, оновлюється нормативно-правова база та інше. Визначено, що поруч із цим, зростає інтерес суспільства не лише до результатів роботи правоохоронців, а й до методів, якими вони досягаються. Досліджено сутність поняття правоохоронні органи, визначено їх склад в Україні. Проаналізовано різні підходи до ідентифікації правоохоронної діяльності, узагальнивши їх у широкому та вузькому розумінні. Розглянуто основні міжнародні правові акти з прав людини, які лягли у створення Конституції України. Проведено паралель між міжнародними актами та їх втіленням в Основному законі України. Визначено розширений перелік прав людини, який гарантується Конституцією та іншими нормативно-правовими актами України.

Досліджено сутність міжнародних стандартів правоохоронної діяльності та встановлено їх рекомендаційну природу. Структуровано ознаки міжнародних стандартів правоохоронної діяльності, визначено їх еволюцію починаючи з 1992 року. Встановлено найнебезпечніші посягання на права людини та визначено причини їх вчинення. Розглянуто нормативно-правовий документ, на основі якого відбувається притягнення правоохоронців до відповідальності за злочини проти прав людини – Кримінальний кодекс України, визначено розділи, на основі яких це відбувається. Систематизовано відповідальність, яка може бути накладена на правоохоронців за вчинені правопорушення. Проаналізовано законодавство, за яким відбувається притягнення правоохоронців до дисциплінарної відповідальності. Визначено поточний стан та подальші перспективи щодо притягнення правоохоронців до відповідальності за порушення прав людини.

**Ключові слова:** правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, міжнародні стандарти правоохоронної діяльності, права людини, кримінальна відповідальність, перевищення службових повноважень.

According to the Constitution of Ukraine, the highest social value in the state is a person, his life, health, honor and dignity, inviolability and security. With this in mind, it is human rights and freedoms, together with the guarantees of their provision, that determine the essence and purpose of the state's activity through the law enforcement bodies formed by it. However, having significant powers, law enforcement officers often exceed them, which actualizes the question of determining their responsibility for the specified actions or inaction.

The article established that fundamental changes have been taking place in the system of law enforcement agencies of Ukraine in recent years, their structure is being improved, the legal framework is being updated, etc. It was determined that along with this, public interest is growing not only in the results of the work of law enforcement officers, but also in the methods by which they are achieved. The essence of the concept of law enforcement agencies was studied, and their composition in Ukraine was determined. Various approaches to the identification of law enforcement activities have been analyzed, summarizing them in a broad and narrow sense. The main international legal acts on human rights, which were included in the creation of the Constitution of Ukraine, are considered. A parallel is drawn between international acts and their implementation in the Basic Law of Ukraine. An extended list of human rights guaranteed by the Constitution and other normative legal acts of Ukraine has been defined.

The essence of international standards of law enforcement activity was studied and their recommendatory nature was established. The signs of international standards of law enforcement activities are structured, and their evolution since 1992 is determined. The most dangerous violations of human rights have been identified and the reasons for their commission have been determined. The normative-legal document on the basis of which law enforcement officers are held accountable for crimes against human rights - the Criminal Code of Ukraine - is considered, and the sections on the basis of which this occurs are determined. The responsibility that can be imposed on law enforcement officers for committed offenses has been systematized. The legislation under which law enforcement officers are brought to disciplinary action is analyzed. The current state and future prospects for bringing law enforcement officers to justice for human rights violations are determined.

**Key words:** law enforcement agencies, law enforcement activity, international standards of law enforcement activity, human rights, criminal responsibility, excess of official powers.

Реалізація конституційних положень, в яких проголошується Україна як демократична, соціальна і правова держава неможлива без тотального виконання законів та правопорядку, а також забезпечення дотримання прав та свобод громадян. Своєю чергою реалізація прав та свобод людини у сучасній державі завжди означає взаємодії між різноманітними суб'єктами. Яскравим прикладом таких суб'єктів є правоохоронні органи, компетенцією яких визначено забезпечення та захист індивідуальних та колективних прав. Останніми роками актуалізація теми неправомірних дій працівників правоохоронних органів відбувається у пришвидшеному темпі. Громадські організації все частіше і частіше фокусують поле зору суспільства на проблемі поширення таких правопорушень, що знаходить втілення у громадській думці та у риторичі засобів масової інформації. Так, діяльність правоохоронних органів охоплює надзвичайно велике коло сфер су-

спільного життя. І, на превеликий жаль, у кожній з них громадяни стикаються з діями працівників правоохоронних органів, котрі можна трактувати як неправомірні та такі, які не відповідають прийнятним в країні законам та нормам міжнародного права.

Протягом останніх років у вітчизняній системі правоохоронних органів відбуваються вагомні зміни, покращується їх структура, оновлюється нормативно-правова база, вдосконалюються механізми підготовки кадрів, посилюється матеріальна і технічна база, реформуються стратегії та тактики запобігання та протидії злочинності. Проте, державу і, в першу чергу громадян, цікавить не лише сам результат роботи правоохоронних органів, а й те, яким чином даний результат досягається. Вимога боротьби за правопорядок із дотриманням всіх норм та законів, особливо стосовно прав людини, залишається особливо актуальною в час, коли країна бореться із зовнішнім ворогом,

що формує собою необхідність проведення дослідження в контексті нових умов та викликів.

Для повноти відображення тематики дослідження, пропонуємо розпочати із визначення сутності та складу правоохоронних органів. Згідно із Законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до правоохоронних органів відносяться органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Іншими словами правоохоронні органи – система державних та уповноважених державою громадських утворень, базовою функцією яких є боротьба зі злочинністю та іншими порушенням закону.

Правоохоронні органи – це державні органи, які на підставі відповідного законодавства провадять правоохоронну діяльність. При цьому поняття правоохоронної діяльності серед різних авторів є досить дискусійним. Зокрема, одні розглядають її – як будь-яку діяльність, пов'язану з охороною та забезпеченням прав, а інші – крізь призму діяльності відповідних державних органів по боротьбі зі злочинами та правопорушеннями. Частина також розглядає правоохоронну діяльність, як діяльність з охорони громадського порядку [2, с. 97]. Вирішення дискусії лежить у площині розгляду поняття у вузькому та широкому розумінні. Так, у вузькому значенні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, яка реалізується у встановленій законодавством формі та в рамках повноважень, які таким органам надані. У широкому розумінні – це діяльність всіх державних та недержавних органів та організацій по забезпеченню дотримання прав та свобод громадян, їх реалізації, а також забезпечення законності та правопорядку [3]. З вищеведеного слідує, що однією з основних функцій діяльності правоохоронних органів є забезпечення дотримання прав людини.

Варто зазначити, що на фоні підвищеної стурбованості та уваги міжнародної спільноти щодо питань дотримання прав людини в різний часовий проміжок було прийнято орієнтовно 300 декларацій, конвенцій та хартій у цій сфері. Україна, як країна-засновниця Організації об'єднаних націй (ООН) взяла на себе обов'язок у галузі міжнародного співробітництва щодо сприяння зростання уваги до проблем дотримання прав людини та її основних свобод. Багато міжнародних правових актів лягли в основу створення головного нормативно-правового акту України – Конституції (КУ). До ключових міжнародно-правових актів, якими встановлюються загальні стандарти

прав і свобод людини, а також які стосуються правового статусу людини й громадянина, і з якими в обов'язковому порядку узгоджуються приписи КУ та відповідних нормативно-правових актів є (табл. 1).

Загальновизнані принципи і норми про права людини стали загальними принципами права, властивими як міжнародному, так і національному праву. Щобільше, і в тому і в іншому випадку вони мають вищу юридичну силу. Так, для прикладу більшість положень міжнародних актів щодо захисту прав людини втілені в Конституції України. Зокрема, цілий II розділ Конституції присвячений правам і свободам людини й громадянина, а в цілій низці статей знайшли своє втілення положення Загальної декларації прав людини. Згідно із положеннями Декларації «усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах» (ст. 1), а згідно зі ст. 2 кожній людині надаються всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від яких-небудь розходжень, а саме раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або станового походження, майнового чи іншого стану. Крім того, в результаті імплементації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод було сформовано ст. 21 КУ, де закріплюється, що «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Відповідно до Конвенції регулювання прав людини можливе лише на основі закону, який в обов'язковому порядку публікується. При цьому жоден нормативно-правовий акт не може її обмежувати. Це відображається і в ч. 2 ст. 22 КУ, де встановлено, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані». Водночас ч. 3 ст. 57 Конституції говорить, що якщо нормативно-правовий акт, яким визначаються права та обов'язки громадян не доведений до відома останніх у належному порядку він не є чинним.

Статтею 24 КУ закріплюється один із найбільш важливих правових принципів – рівності, згідно з яким всі громадяни володіють однаковими конституційними правами та свободами і є рівними перед законом.

Крім того, Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами закріплюються права на свободу від дискримінації, на життя та особисту безпеку, свободу від рабства, катувань та поведження, яке принижує людську гідність, свободу від довільного арешту чи вигнання, право на справедливі громадські слухання, право бути невинною, поки протилежне не доведено, свобода від втручання в особисте життя, сім'ю, домашні справи та листування, свобода пересування в межах країни та за її межами, шлюб і сім'ю, право на одержання притулку в інших країнах для захисту від переслідування, право на володіння майном, свободу переконань та релігії, думки та інформації тощо [5]. Все це в сукупності формує собою комплекс міжнародних стандартів прав людини, від яких беруть свій розвиток усі чинні види міжнародних стандартів. Міжнародні стандарти правоохоронної діяльності не є виключенням.

Таблиця 1

## Ключові міжнародно-правові акти щодо захисту прав людини

Назва міжнародно-правового акту	Дата прийняття
Загальна декларація прав людини	1948
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права	1966
Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права	1966
Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з протоколами	1950
Європейській соціальний стандарт	1961
Заключний акт Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі	1975
Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі	1989
Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСС	1990

Джерело: розроблено авторами на основі [4]

Міжнародні стандарти правоохоронної діяльності – являють собою сукупність визнаних правил, взірців та еталонів провадження даної діяльності, що закріплюються основними міжнародними нормами та рекомендаціями і є прийнятними мінімальні вимоги для впровадження у практику діяльності країн, які взяли на себе обов'язок їх виконання [6, с. 371]. У переважній більшості випадків саме міжнародними стандартами визначається якість та результативність діяльності правоохоронних органів. Стандарти дозволяють визначити та врахувати вплив сукупності факторів на поведінку правоохоронців та сформувати технологію гідного виконання службових обов'язків, а також відповідності поведінки професійним та громадським обов'язкам. Проте, на противагу міжнародним стандартам прав людини, стандарти правоохоронної діяльності носять переважно рекомендаційний характер. Вихідним ресурсом більшості з них виступають резолюції міжнародних організацій, котрі встановлюють рамки найбільш коректної та доцільної поведінки. З урахуванням цього, запозичення та імплементація стандартів правоохоронної діяльності є одним із нагальних завдань, які ставляться перед державами. Міжнародні стандарти правоохоронної діяльності відповідають наступним ознакам (рис. 1).

Вперше систематизація міжнародних стандартів правоохоронної діяльності відбулась в 1992 році під егідою ООН, де у співпраці з фахівцями Центру соціального розвитку та гуманітарних питань було розподілено стандарти на 2 великі групи: дотримання прав людини та документи, в яких висвітлювались стандарти запобігання злочинності та кримінального правосуддя [8]. Надалі збірник був доповнений з урахуванням нових міжнародних документів в системі ООН і включав наступну класифікацію [9]:

- стандарти, щодо осіб, котрі знаходяться під вартою;
- заходи, напряду не пов'язані з ув'язненням;
- правосуддя щодо неповнолітніх та реституційне правосуддя;
- стандарти щодо запобігання злочинності, насильства жінок та підтримки жертв;
- стандарти належного управління, незалежності системи судочинства, чесності та невідкупності працівників органів кримінального правосуддя;

– стандарти у сфері у сфері правових, інституційних та практичних механізмів міжнародної співпраці.

На жаль, попри великий фокус у міжнародному правовому полі на дотриманні прав людини, зокрема під час правоохоронної діяльності, статистика свідчить, що саме з боку правоохоронців, які наділені функціями забезпечення та захисту таких прав, здійснюється найбільше правопорушень у цій сфері.

До найнебезпечніших посягань на права людини належить незаконне застосування до неї фізичного та психічного насильства у вигляді катувань, котрі означають навмисне завдання сильного болю або страждань особі, для подальшого отримання від неї інформації чи підтвердження здійснення нею, чи третіми особами злочину. Загалом порушення законності й дисципліни може бути наслідком свідомого невиконання правоохоронцями службових обов'язків, зневажливого ставлення до прав та законних інтересів громадян, нестриманості, невміння орієнтуватись та діяти в складних умовах тощо. Володіючи вагомими повноваженнями, деякі правоохоронці у своїх діях не уникають брутального насильства, що кваліфікується як навмисне та протиправне застосування сили [10]. Подібно правопорушникам, котрі підходять до планування своїх злочинів особливо ретельно, правоохоронці часто вживають запобіжні заходи, а отже їх злочинні дії залишаються не встановленими.

Значне стримування неправомірних дій з боку правоохоронців відбувається за допомогою норм Кримінального Кодексу України (КК України), зокрема в межах розділі частини XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг»; XVII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» [11]. Варто зазначити, що багато статей, які входять до даних розділів, багато разів піддавались оновленню. По факту цей процес практично має безперервний характер із постійною пропозицією нових проєктів щодо змін до кримінального законодавства.

Одним із яскравих прикладів проєкту внесення змін до КК України є законопроект «Про внесення змін щодо посилення відповідальності працівників правоохоронних

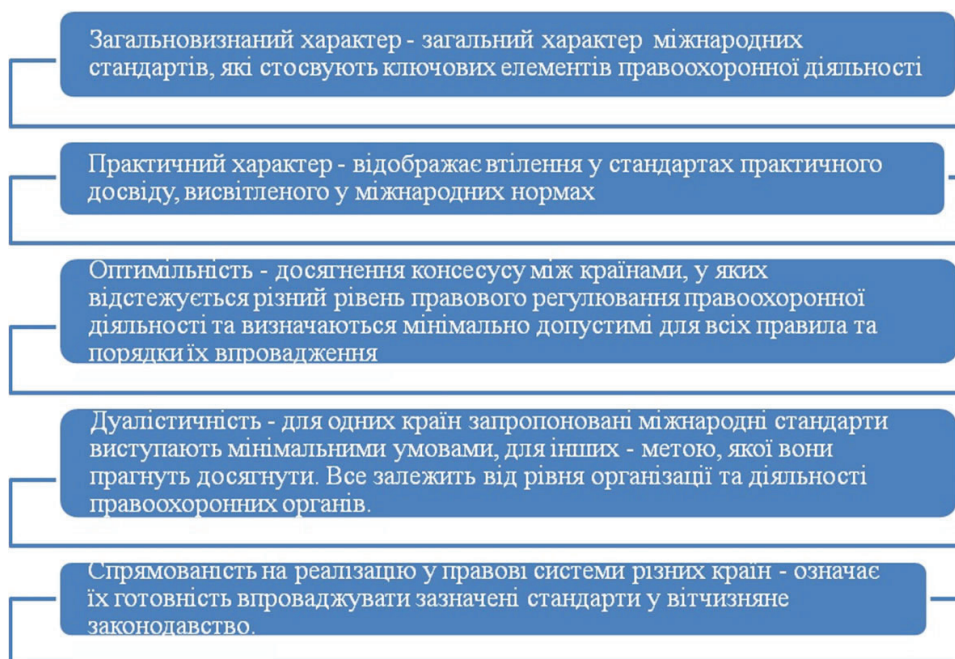


Рис. 1. Ознаки міжнародних стандартів правоохоронної діяльності

Джерело: розроблено автором на основі [7]

органів» за №7657 [12]. На практиці ж не завжди зміни є доречними та юридично обґрунтованими. Зокрема, даний законопроект було знято з розгляду через допущені значні помилки при формуванні об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а також через те, що більшість діянь, запропонованих в законопроекті вже криміналізовано. Відтак, постає питання доцільності внесення зазначених змін як таких. Особливо на фоні того, що поле правового регулювання вже охоплено КК України, а саме в Розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» (ст. 127 КК); Розділі V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» (ст.ст. 161, 162, 163 КК); Розділі XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (ст.ст. 365, 366, 367, 370 КК); Розділі XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» (ст.ст. 371, 372, 373, 374, 380, 382, 387, 397 КК); інші норми КК України за наявності необхідної сукупності відповідних об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення [13].

У зазначених Розділах встановлена наступна відповідальність за умисне вчинення працівником правоохоронних органів дій, які виходять за рамки наданих йому прав та повноважень та спричинили завдання істотної шкоди охоронюваних законами прав та інтересів громадян:

1. Обмеження волі строком до 5 років або позбавлення волі на термін від 2 до 5 років, із позбавленням права обіймати посади чи займатись певною діяльністю тривалістю до 3 років.

2. Якщо протиправні дії супроводжуються насильством, погрозою застосування насильства, застосуванням

зброї чи інших спеціалізованих засобів, або націлені на особисту гідність за умов відсутності ознак катування – караються позбавленням волі на строк 3–8 років з позбавленням права обіймати посади чи займатись певною діяльністю терміном до 3 років.

3. Якщо протиправні дії зумовили настання тяжких наслідків – то вони караються позбавленням волі від 7 до 10 років, з позбавленням права обіймати посади чи займатись певною діяльністю строком до 3 років.

Окрім того, інколи дії правоохоронців не підпадають під юрисдикцію кримінального законодавства. Як от, наприклад порушення процедури укладення працівниками національної поліції протоколів про адміністративне правопорушення, не оголошення прав особі-правопорушнику, ненадання доступу до кваліфікованої допомоги тощо. У такому випадку дії правоохоронців підпадають під санкціонування з боку дисциплінарного регулювання. Для національної поліції – це Дисциплінарний статут, працівників прокуратури – Закон України «Про прокуратуру», працівників Служби безпеки України та військовослужбовців – Законом України «Про дисциплінарний статут Збройних сил України» тощо.

На практиці настання правової відповідальності правоохоронців відбувається не часто. Ситуація значно погіршилась в умовах карантину і досягнула критичного рівня під час воєнного стану, коли правоохоронці наділені правами порушувати деякі права людини без понесення відповідальності за це. Проте очікувати, що ситуація зміниться відчутно на краще, поки триває війна не доводиться. Відтак, перспективами подальших розвідок у напрямку дослідження є вивчення судової практики притягнення правоохоронців до відповідальності за вчинені правопорушення проти прав людини у післявоєнний період.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 року №3781-XII / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення 16.10.2023).
2. Волуйко О., Дручек О. Поняття правоохоронної діяльності та правоохоронних органів у світлі концепції національної безпеки України. Адміністративне право і процес. 2020. № 10. С. 97.
3. Тихонова Д. Поняття «правоохоронна діяльність» і функції правоохоронної діяльності. Проблеми сучасної поліцейстики. 2022. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ccfd9e5-fd88-4b43-bc02-9ea8c21a8749/content> (дата звернення 16.10.2023).
4. Слінько Т. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого. 2018. URL: [https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko\\_30-34.pdf](https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf) (дата звернення 16.10.2023).
5. Юридичний захист прав людини. Concil of Europe. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/legal-protection-of-human-rights> (дата звернення 16.10.2023).
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 1411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Савчук Р. Поняття та система міжнародних стандартів правоохоронної діяльності. Юридичний електронний науковий журнал. 2023. № 2. С. 363–373.
8. Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice. New York, 1992, 286. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/compendium-united-nations-standards-and-norms-crime-prevention-0> (дата звернення 16.10.2023).
9. Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice. New York, 2016, 550. URL: <https://connections-qj.org/ru/node/13926> (дата звернення 16.10.2023).
10. Гладчук Д. Чинники порушення прав людини працівниками міністерства внутрішніх справ. Теорія держави і права. 2020. №12. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/12/31.pdf> (дата звернення 17.10.2023).
11. Кримінальний кодекс України від 05.10.2023. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 17.10.2023).
12. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності працівників правоохоронних органів / Верховна рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40225> (дата звернення 17.10.2023).
13. Гритенко О. Порушення прав та свобод людини працівником правоохоронного органу: аналіз окремих тенденцій